

بسم الله الرحمن الرحيم

هنرهای اسلامی

یادداشت‌هایی در باب

دبستان‌های بیتوس بورکهارت دربارهٔ

هنرهای اسلامی

دفتر پژوهش‌های فرهنگی

سلطان‌زاده، حسین، ۱۳۳۵ -

هنرهای اسلامی: یادداشت‌هایی در باب دیدگاه تیتوس بورکهارت دربارهٔ هنرهای اسلامی /
حسین سلطان‌زاده - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۵.
۱۱۶ ص.: مصور... (فرهنگ و معماری؛ ۲۶)

ISBN:978-964-379-366-1

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیفا

عنوان: یادداشت‌هایی در باب دیدگاه تیتوس بورکهارت دربارهٔ هنرهای اسلامی.
۱. بورکهارت، تیتوس، ۱۹۰۸-۱۹۸۴ م. - دیدگاه دربارهٔ هنر اسلامی. ۲. هنر اسلامی - تاریخ و
نقد. ۳. فیلسوفان - دیدگاه دربارهٔ هنر اسلامی. الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی ب. عنوان.
۹ ۱۳۹۵ هـ - ۸ س/ N ۶۲۶۰/ ۷۰۹/۱۷۶۷۱

۴۱۷۶۸۳۴

تابخانه ملی ایران

ISBN:978-964-379-366-1

کتاب: ۱-۳۶۶-۳۷۹-۹۶۴-۹۷۸

• هنرهای اسلامی

یادداشت‌هایی در باب دیدگاه تیتوس بورکهارت دربارهٔ هنرهای اسلامی

• دکتر حسین سلطان‌زاده

• ویراستار: پیرین حیدری

• طراح جلد: صحنه‌آرا: فریده داورزنی

• شمارگان: ۱۰۰ • نسخه • چاپ اول: ۱۳۹۵

همهٔ حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفادهٔ غیرمجاز اثر به هر شکل بدون اجازهٔ کتبی
دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

مراکز اصلی پخش و فروش:

• دفتر و فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، کوچه باقری قصرالدشتی،

شماره ۵. کدپستی: ۱۵۸۴۷۴۷۹۱۳

صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱

دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵

تلفن: ۸۸۳۱۵۲۳۷، ۸۸۲۱۳۶۴

تلفن‌های فروش: ۰۹۳۵۲۴۷۹۸۴۷، ۸۸۴۹۴۶۱

پست الکترونیک: lahze1386@gmail.com

فروش الکترونیک: www.lahzeh-ketab.com

• پخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۲۵۵.

دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

تلفن: ۰۹۱۲۲۱۷۷۶۴۷، ۶۶۴۱۷۵۳۲

یادداشت

شاید به ندرت بتوان هنری یافت که به اندازه معماری با زندگی مردم پیوند داشته باشد. هنر معماری از بارزترین جلوه‌های فرهنگ هر قوم و هر دوره تاریخی، نشان‌دهنده فضای زیست آدمی است.

هدف از انتشار مجموعه «فرهنگ و معماری» فراهم آوردن زمینه‌ای مناسب برای توجه به هویت و فرهنگ ایرانی در عرصه هنر معماری و شهرسازی است تا ضمن شناخت ظرفیتهای خاص و خصوصیات معماری و شهرسازی سنتی و مفاهیم نهفته در آن، بتوان در مسیر کشف مفاهیم نو و ارتقای این هنر و ساماندهی ساخت و ساز و معماری فضای کار و زندگی در کشور گام‌هایی اصولی و مؤثر برداشت.

از آنجا که آثار معماری مانند بناهای تاریخی، فضاهای شهری و جز آن با گذشت ایام، به دست طبیعت و نیز به دست بشر در معرض فرسودگی و ویرانی هستند، کوشش می‌شود با فراهم آوردن و انشا متن‌های پژوهشی و اسناد مصور و مستند در این مجموعه، بخش مهمی از فرهنگ بشری، تا جای ممکن، از گزند فراموشی مصون بماند. طبیعی است که دست از آثاری که با زندگی مردم ساکن در کشورمان پیوندهای نزدیک‌تری دارند، در قانون توجه این مجموعه هستند.

معماری تجسم فرهنگ و هنر هر قومی در هر عصر یا یک وقت معین در گستره تاریخ بشر است. معماری جوهره‌ای ترکیب شده از ذوق، مهارت، دست، قدرت فکر، خلاقیت و از همه مهم‌تر هستی‌شناسی و فلسفه زیستی انسان‌ها در زمان‌ها و مکان‌هاست و بناهای ارزشمند برجای مانده از این جوهره ترکیبی، حاصل زندگی و تلاش‌های معمارفیلسوفانی است که همه خود را در آثارشان تجسم بخشیده‌اند و با آن زبان سخن می‌گویند. کتاب

حاضر تلاشی است برای طرح این بحث که: امروزه دیگر نمی‌توان سخن از «معماری» گفت و زیرنقش فکری، فلسفی و جهان‌بینی مستتر در آن را نادیده گرفت و معمار هنرمند و دانا، آن است که در کنار یک اهل معرفت یا خود با جهان‌شناختی جامع، طرحی نو را درمی‌اندازد.

امید است با همکاری همه علاقه‌مندان بتوان تصویر روشن و مستندی از رنده‌ای فرهنگ و معماری در این مجموعه به‌دست داد، به گونه‌ای که برای دانشجویان و نوآوران قلمرو خلاق فرهنگ الهام‌بخش و برای پژوهندگان و چهره‌پردازان نشر وسیله‌ای برای آموزش و پژوهش باشد.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۵	مقدمه
۱۹	فصل ۱. تیتوس بوکهارت: زندگی و آثار او
۲۴	کتاب‌های ترجمه شده بوکهارت
۲۴	هنر اسلامی، زبان و بیان
۲۶	هنر مقدس (اصول و روش‌ها)
۲۷	رمزپردازی
۲۷	درآمدی بر آیین تصوف
۲۸	مبانی هنر اسلامی
۲۸	کیمیا، علم جهان، علم جان
۳۰	جهان‌شناسی سنتی و علم جدید
۳۰	فاس، شهر اسلام
۳۱	مبانی هنر مسیحی
۳۲	نجوم کهن در آموزه‌های ابن عربی
۳۵	فصل ۲. یادداشت‌ها
۳۷	تعریف هنر
۳۸	چادرنشینی و معماری

- ۴۰ اسلیمی
- ۴۱ مربع و دایره، یا مکعب گنبد
- ۴۳ مفهوم مربع، دایره، مکعب و کره از دیدگاه رنه گنون
- ۴۶ گنبد
- ۴۸ هشت ضلعی و هشت فرشته
- ۴۹ مرجد
- ۵۱ خانه و حیاط
- ۵۳ برهنگی
- ۵۳ نازارگرن (میناتور)
- ۶۰ مدرسه و مسجد سلطان حسن
- ۶۳ مسجد امام الشافعی
- ۶۷ تاج محل
- ۷۱ جمع بندی

پیوست‌ها. بررسی دیدگاه‌های فارابی، ابن خلدون و

- ۷۵ بورکهارت درباره هنرهای اسلامی
- ۷۷ مقدمه
- ۷۹ مبانی نظری
- ۸۵ یافته‌ها
- ۸۵ دیدگاه فارابی درباره خاستگاه اجتماعی و انسان‌شناسی هنرها
- ۸۹ زندگی شهری و خاستگاه اجتماعی هنرها از دیدگاه فارابی
- ۸۹ خاستگاه اجتماعی فعالیت‌های هنری از دیدگاه فارابی
- ۹۱ دیدگاه ابن خلدون درباره خاستگاه اجتماعی و انسان‌شناسی هنرها
- تحسین جوامع شهری پیشرفته به سبب فراهم آوردن زمینه
- ۹۷ توسعه هنرها
- ۹۸ دیدگاه بورکهارت درباره خاستگاه اجتماعی و انسان‌شناسی هنرها

۱۰۵

تغییر دیدگاه بورکهارت

۱۰۶

نتایج

۱۰۹

فهرست منابع

۱۱۳

آثار مؤلف

www.ketab.ir

پیشگفتار

در حدود پنج دهه است که گونه‌ای از اندیشه‌های سنت‌گرایی در ایران مطرح شده است که به نظر می‌رسد خاستگاه آن کشورهای غربی است و رویکرد ویژه‌ای نسبت به ایران، هنر و علوم دارد که بخشی از آن در نگاه نخست با اندیشه‌های سنت‌گرایانه در برابر یا در شرق و جهان اسلام اشتراک دارد، اما به نظر می‌رسد که بخش‌هایی از آن، مانند دیدگاه آن در مورد ادیان و نیز دربارهٔ هنرها و علوم با رویکردهای شرقی و اسلامی، نه تنها انطباق ندارد، بلکه در مواردی مغایرت نیز دارد.

به نظر می‌رسد بتوان خاستگاه شکل‌گیری این نوع اندیشه را کمینه به دورهٔ انقلاب صنعتی نسبت داد و البته شاید قرون زمینه‌های تاریخی آن را تا دورهٔ رنسانس به عقب برد؛ زیرا بی‌توجهی به بعضی از جنبه‌های معنوی و مفهومی هنرها و علوم بعد از دورهٔ رنسانس و در مواردی زیاده‌روی در توجه به لذت‌های دنیوی و جسمانی سبب شده که عده‌ای در مقابل این رویکرد، قرون وسطی را مورد تمجید قرار دهند. هنرهای آن دوران و در زمینهٔ معماری، هنر دورهٔ گوتیک را ستایش کنند و هنرهای دوران باروک و روکوکو و هم‌چنین هنر کلاسیک را از بعضی جنبه‌ها نفی کنند.

فقر و پریشانی گروه‌های کم‌درآمد و کارگران ساکن در حومهٔ شهرهای صنعتی و آلودگی‌های محیطی ناشی از کارخانه‌ها و صنایع در قرون نوزدهم

نیز یکی از عوامل مهم در انتقاد از جهان صنعتی و مدرن بود و عده‌ای آن را ناشی از توسعه علوم و دانش‌های جدید و گسترش روش‌های کمی در علوم می‌دانستند و باور داشتند که بعضی از علوم دوران قرون وسطی از برخی جنبه‌های کیفی، بسیار عالی‌تر از علوم دوران مدرن بودند. تولید صنعتی بسیاری از لوازم و اثاثیه، مانند میز و صندلی و هم چنین تولید انبوه بعضی از آثار هنری، مانند برخی تابلوها و مجسمه‌ها، موجب شد که اهمیت مهارت‌ها و توانایی‌های شخصی هنرمندان در قرون نوزدهم و آغاز قرن بیستم مورد چالش قرار گیرد و گروهی از هنرمندان و معماران مانند جان راسکین^۱ و ویلیام موریس با آثار هنری صنعتی مخالفت کنند و آنها را کم‌ارزش بدانند و هنرهای سنتی را ارزشمند بشمارند. به همین سبب نهضت «هنرها و صنایع دستی» شکل گرفت که در آن از هنرهای دستی و سنتی حمایت می‌شد و آثار مدرن و صنعتی کم‌ارزش‌تر می‌شد.

توجه به تاریخ و فرهنگ موجب پدید آمدن سبک‌های تاریخ‌گرا شد و گروهی که به فرهنگ و تمدن ایران باستان توجه داشتند، بیش‌تر به سبک نئوکلاسیک گرایش پیدا کردند و کسانی که به قرون وسطی و اندیشه‌های آیینی توجه داشتند، به فرهنگ و هنر قرون وسطی بیش‌تر توجه کردند و سبک‌هایی مانند نئوگوتیک مورد علاقه آنان شد.

به این ترتیب می‌توان بیان کرد که قرون هجدهم و نوزدهم با دو جنبه دوران سرشار از کنش‌های فرهنگی و فکری بین‌گرایش‌ها و جریان‌های گوناگون فلسفی و هنری به‌ویژه میان دو جریان مهم: مدرنیسم که می‌توان گفت ریشه در جریان خردگرایی داشت، و جریان تاریخ‌گرا و سنت‌گرا بود که می‌توان گفت تا حدودی ریشه در جنبش‌های آیینی داشت و با رومانتیسیسم، بی‌ارتباط نبود. به‌نظر می‌رسد که جریان‌های تاریخ‌گرا و سنت‌گرا در شکل‌گیری جنبش پسامدرنیسم بی‌تأثیر نبودند، در این نگرش به بی‌توجهی جنبش مدرن به تاریخ، فرهنگ و بسترهای بومی انتقاد و تلاش شد که پدیده‌های نامبرده را

در آفرینش آثار هنری مورد توجه قرار دهند.

پس از دورهٔ رنسانس در بعضی از نواحی اروپا کشاکش بین دولت‌ها و کلیسای کاتولیک، از یک‌سو سبب شکل‌گیری فرقه‌ها و گرایش‌های گوناگون مذهبی شد و از سوی دیگر واکنش‌های واتیکان در برابر بعضی از کشفیات و نظریه‌های علمی موجب پدیدار شدن نوعی تقابل بین واتیکان با بعضی از فلاسفه و دانشمندان علوم طبیعی شد و بازتاب این کش‌ها و تقابل‌ها در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی سبب شد که در برخی از سرزمین‌ها و کشورها، دین را از سیاست و حکومت جدا و متمایز کنند و حوزهٔ فلسفه به‌ویژه علوم طبیعی را نیز متمایز از دین بدانند. گروهی از اندیشمندان از این تمایز و جدایی استقبال کردند و عده‌ای نیز با آن مخالفت ورزیدند و به برخی از جنبه‌های مربوط به دیدگاه‌های مادی و دنیوی، به‌ویژه دربارهٔ هنرها، انتقاد کردند. دشواری‌ها و مشکلات اجتماعی و اقتصادی پس از انقلاب صنعتی که در برخی از کشورهای اروپایی بروز کرد و موجب پیدایش نارضایتی و شورش‌های اجتماعی نیز شد، سبب گردید که عده‌ای نه تنها پیامدهای انقلاب صنعتی و مدرنیزاسیون را زیان‌بار ارزیابی کنند، بلکه بعضی از افراد برخی علوم جدید را به‌سبب جنبه‌های تجاری گرایانه مورد انتقاد قرار دادند تا جایی که گروهی از این افراد، دوران گذار را به‌خصوص قرون وسطی و هم‌چنین در مواردی جهان شرق را سرچشمهٔ حکمت و اندیشه‌های معنوی و جهان غرب در دوران مدرن را غیرمعنوی و مادی‌گرا و تهی از معنویت بدانند.

جریان‌های متعددی در مخالفت با گرایش‌های مادی و دنیوی در سده‌ها و علوم در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم شکل گرفت که یکی از آنها گرایشی بود که بر پایهٔ آن به‌نظر می‌رسد نوعی اندیشهٔ وحدت‌ادیان در آن شکل گرفت و با وجود آن‌که برخی از پیشکسوتان آن به اسلام گرویدند اما گویا برخی آموزه‌های آنان مبتنی بر وحدت‌ادیان است. رنه گنون،

آناندا کوماراسوامی^۱، فریتیوف شوان^۲ و تیتوس بورکهارت^۳ از این گروه به‌شمار می‌آیند. این جریان که در غرب شکل گرفت، در معدودی از کشورهای شرقی و اسلامی در بین عده‌ای از هنرمندان و اندیشمندان مورد توجه قرار گرفت.

حسین سلطان‌زاده
دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی

مقدمه

تیتوس بورکهارت، پژوهشگر، اندیشمند و صاحب نظری گران قدر در زمینه برخی هنرهای دین به شمار می آید که آثار ارزشمندی از خود بر جای گذاشته است که بسیاری از نوشته ها و بررسی های او درباره عرفان و هنر اسلامی است، و بررسی ها و آثاری در زمینه هنر مسیحی و بودایی نیز دارد. علاقه مندی او به آیین و به ویژه عرفان اسلامی سبب شد پس از چند سال که در شمال آفریقا اقامت داشت به طیف صوفیه گروید و مسلمان شد و نام عزالدین ابراهیم را انتخاب کرد.

سید حسین نصر نوشته که تعبیر او از اسلام از درون بود و او از چشمه معرفت اسلامی و به ویژه از عرفان اسلامی بهره برد (نصر، ۱۳۷۹: الف). نگارنده گمان می کند که او ضمن آشنایی از برخی متن های اسلامی و عرفانی بهره برد، اما به مقدار بسیار زیادی از آینه ها و نوشته های سنت گرایان غربی پیش از خود مانند رنه گنون، آناند کرماکر و سوامی و فریتیف شوآن استفاده کرد و نوعی تحلیل تقریباً عرفان گرا و معناگرا از بعضی آثار و هنرهای اسلامی ارائه کرده است که در بسیاری موارد ارزشمند و قابل توجه است، اما شواهد و آثار او نشان می دهد مطالعات و بررسی های تاریخی کافی و جامع درباره هنر و معماری اسلامی نداشته است و به نظر می رسد برخی از تحلیل ها و تفسیرهایی که درباره هنرهای اسلامی و به ویژه معماری ارائه داده است، از درستی و دقت کافی برخوردار نیست. طبیعی است که این نکته به معنی کم اهمیت دانستن بررسی ها و

نوشته‌های ارزشمند بورکهارت نیست، اما لازم است توجه شود، دیدگاهی که او سایر سنت‌گرایان پیش و پس از او دربارهٔ هنرها داشته‌اند، به سبب نبود بررسی‌های تاریخی و اسناد کافی در مواردی چندان درست نیست و در مجموع بازتاب نوعی نگاه سنت‌گرایی غربی است که برخی اندیشمندان و فلاسفهٔ معاصر هم اشاره کرده‌اند که مسئلهٔ سنت و تجدد را نخست غربی‌ها مطرح کردند (داوری اردکانی، ۱۳۸۴: ۵۸)، اما ماهیت اندیشه‌های مدرن به گونه‌ای بود که غربی و وارداتی بودن آن آشکار بود، اما این نگرش سنت‌گرایان غربی به گونه‌ای در ایران مطرح شد که بسیاری آن را درونی دانستند و به صورت مناسب و جامع آن را مورد بررسی نقادانه قرار ندادند و در تأیید آن متنبه‌ها و آثار متعددی شکل گرفته است و این نکته سبب شده که جریان قلم‌توجیه از نقل قول‌ها و کپی‌برداری‌ها از این متون در بین دانشجویان پدید آید که در مواردی به نظر می‌رسد با روحیهٔ پژوهشگری و دانشجویی چندان سازگار نیست.

نگارنده در زمینهٔ مباحث آیین فلسفی و عرفانی تخصص دانش و صلاحیت علمی کافی ندارد و به همین سبب در این زمینه‌ها نظری بیان نکرده است. مگر در مواردی که ممکن است پرسشی یا مطلبی را به سادگی طرح کرده باشد. اما به عنوان یک دانشجوی پژوهشگر در زمینهٔ معماری ایرانی و اندکی معماری در جهان اسلام، یادداشت‌های کوتاهی در مورد مباحث مطرح شده در آثار بورکهارت و کمابیش به تریبی که در کتاب‌های بورکهارت مطرح شده، نوشته است و علت انتشار آنها این است که نکاتی در آثار بورکهارت وجود دارد که به نظر جای بحث و بررسی دارد و لازم است به این ترتیب زمینهٔ لازم برای شکل‌گیری یک فرایند پژوهشی نقد و بررسی در مورد معماری و هنر اسلامی و دیدگاه‌های مطرح شده دربارهٔ آن فراهم شود.

نگارنده می‌داند که این یادداشت‌های بسیار کوتاه برای یک بررسی عمیق و اساسی، بسیار ناقص، ناکافی و مقدماتی است و بررسی جامع آثار

بورکهارت نیاز به یک فعالیت پژوهشی گسترده و زمان و امکانات کافی دارد که از عهده نگارنده بیرون است و بیش از همه به بررسی‌های بین‌رشته‌ای نیازمند است که لازم است از طرف تیمی از پژوهشگران صورت گیرد.

نگارنده در زمینه برخی از مباحث مطرح شده در این متن، بررسی‌های کمی دقیق‌تر نیز پیش‌تر انجام داده است که تنها یک مورد از آنها را برای ملاحظه خوانندگان محترم به صورت چند پیوست آورده است؛ زیرا بررسی دقیق همه مباحث در این متن ممکن نیست و تنها یک مقاله منتشر شده درباره «بررسی دیدگاه‌های فارابی، ابن خلدون و بورکهارت درباره هنرهای اسلامی» را که در سال ۱۳۹۲ در نشریه علمی - پژوهشی مجله انسان‌شناسی، شماره هجدهم، ص ۴۳ - ۶۸ منتشر شده است، به پیوست ارائه می‌شود.

مشخصات کتاب‌ها و برخی مقاله‌های نگارنده در انتهای کتاب آورده شده است که خوانندگان محترم در صورت لزوم می‌توانند برای آگاهی از بعضی مباحث مربوط به هنرهای اسلامی به آنها مراجعه کنند.